

EL ROMÀNIC, ART AMIC

JORDI MIR I PARACHE

Quan, d'una iniciativa col·lectiva, en sorgeix la creació d'una associació científica, cultural, artística o, simplement d'esbarjo, sempre és una mica una incògnita si, a la llarga, respondrà als objectius que l'han feta concebre, si trobarà un lloc en l'àmbit associatiu en què s'ha de moure i, finalment, si arrelarà i es consolidarà com l'eina útil que es pretenia.

Si una d'aquestes experiències arriba a assolir els vint-i-cinc anys, ja es pot dir amb tota certesa que aquestes prevencions han estat del tot superades. O s'ha adormit o s'ha extingit abans a causa de la inoperància o de la manca d'encaix i de sentit, o en aquesta majoria d'edat el conjunt de l'obra feta, és a dir, el rastre que ha anat deixant, ja justifica plenament no solament la raó de la seva existència, sinó que li assegura una permanència indefinida.

Avui ens trobem per celebrar que aquesta circumstància falaguera concorregués plenament en la nostra Associació. Les paraules que m'heu fet l'honor de demanar-me no volen ser més, doncs, que una petita reflexió sobre allò que s'ha esdevingut durant aquest quart de segle de vida social i acadèmica viscut sense defallença en aquesta casa: una tasca dedicada a l'estudi i a la divulgació de l'art romànic traduïda en col·loquis, cicles de conferències, taules rodones, sessions de treball, visites i publicacions, encapçalades per la notable sèrie de catorze volums de *Lambard* que la converteixen en una font documental imprescindible ara i per sempre pel que fa al romànic, sense oblidar la consuetudinària i puntual *Circular*, que aplega un conjunt considerable d'informació i és un niu de referències bibliogràfiques que en fan un element de consulta imprescindible. Tot plegat, un bagatge que deixa constància de l'encert i l'eficàcia de la creació d'aquesta institució que entre tots hem convertit en realitat. Congratulem-nos-en.

En aquest tombant històric en la vida de l'Associació és bo, és obligat, doncs, que ens parem una mica a repassar quina ha estat la trajectòria que el culte, en

podríem dir, a l'art romànic ha sofert entre nosaltres, és a dir, en el conjunt de la nostra societat, al llarg d'aquests vint-i-cinc anys. La naixença d'Amics de l'Art Romànic es va acomplir just abans que s'iniciés el restabliment de les nostres institucions, a la sortida d'una etapa especialment difícil en el procés de recuperació i dignificació del patrimoni artístic. És cert que la consciència latent que sempre hi va haver de la importància del tresor que el romànic representa per a Catalunya havia fet que algunes accions concretes —en aquest sentit podem pensar en casos puntuals com Sant Pere de Graudescales, Sant Serni de Tavèrnoles, Sant Miquel de Peramola i alguns exemples més— haguessin permès no estroncar del tot el procés iniciat a la darrerria del segle XIX i que havia anat prenent cos durant el primer terç del XX, sobretot centrat en l'acció modèlica dels Amics de l'Art Vell. La realitat, però, és que, quan ens acostàvem a l'últim quart de segle, la descurança que havia sofert en general aquest gran tresor artístic feia inajornable una actuació sistemàtica i seriosa com a única fórmula per a salvar d'una manera o una altra tot allò que encara era salvable.

Naixíem, doncs, en un moment no solament oportú, sinó important, i això ens ha permès de veure i de poder jutjar, directament i amb objectivitat, tot allò que s'ha esdevingut, i m'apresso a dir que bàsicament positiu, durant aquest període. Per tot plegat, és lògic, i serà ben demostratiu d'aquesta embranzida, que ens parem una mica a pensar en el gran nombre de llocs concrets en què s'ha dut a terme una acció directa. Des de monuments del màxim relleu —amb el mític Sant Pere de Rodes o l'estratègic Sant Pere de Casserres com a exemples— fins a les més petites, però no inadvertides ni intranscendents, ermites. I, això, és important i encoratjador de constatar-ho, però encara més pel fet de ser producte d'iniciatives de tota mena.

Seria absurd que em proposés de fer referència a totes, bàsicament per la impossibilitat de fer-ho exhaustivament, cosa que tampoc no seria el cas; i, per tant, em limitaré a comentar els exemples que ara em vénen més a la memòria. En primer lloc, em sembla que cal destacar les accions de tipus popular, i en aquest sentit pot constituir un magnífic model l'actitud de les entitats empordaneses i garrotxines que han treballat en la restauració d'un gran nombre de temples que per la seva situació o la condició de velles parròquies rurals hauria estat especialment sensible que haguessin avançat en una deterioració que es presentava com a irremissible. El rosari és llarg, però valguin aquests grans per mostra: Sant Miquel de Colera, Sant Genís de les Baussitges, Sant Silvestre de la Valleta, Santa Fe dels Solers, Sant Bartomeu de Pincaró, Sant Andreu de Bes-tracà, Santa Bàrbara de Prunera, Sant Julià de Ribelles i molts més en un grau o un altre d'intervenció.

Això que podríem fer extensiu a la majoria de comarques catalanes on senyoreja el romànic té un magnífic antecedent a Catalunya del Nord. El fet

que el patrimoni artísticoreligiós en aquest cas sigui de propietat pública ha afavorit les accions de restauració i conservació d'un nombre elevat d'esglésies, ja que, per una banda, les Belles Arts estatals franceses han tingut cura d'alguns monuments importants i, per una altra, els municipis respectius s'han esmerçat a fer lluir l'església o una ermita determinada, que normalment constitueixen l'element de més valor artístic del poble. Així i tot, les accions de tipus popular també han estat a l'origen de moltes d'aquestes actuacions i en alguns casos —pensem només com a exemple en les esglésies de Sant Andreu de Vallestàvia i Santa Maria de Marcèvol, al Conflent, i en Sant Martí de Cortsaví, al Vallespir— hi foren absolutament decisives.

Aquesta onada ja podem constatar amb complaença que ara també s'estén a la Franja de Ponent, on la suma del clam popular i l'acció pública s'està notant en força llocs que van des de Santa Maria d'Ovarra, Sant Joan de Montanyana o Santa Quitèria de Montfalcó, magníficament recuperades, fins a la mínima però oportunitíssima consolidació duta a terme a la isarda i encisadora ermiteta de Sant Vicenç del castell de Finestres.

Permeteu-me, encara, a tall de resum d'aquest ventall d'accions que ens han de fer sentir ben contents, que em pari un moment a comentar-ne dos exemples ben diferents, però que són un bon exponent de l'esperit que en conjunt els ha fet possibles.

L'un és el de l'ermita de Sant Andreu de la Serra, a Llimiana. L'any 1970 vaig tenir la sort, i excuseu que la casualitat faci que per un moment us hagi de parlar en primera persona, de coincidir amb les ruïnes d'aquesta ermita documentada, però oblidada des de feia molts anys per la gent de la rodalia. El fet que algú parlés de la «partida de Sant Andreu» a l'hora de definir aquella àrea em va fer creure que podia ser en aquell sector i n'hi podia haver rastres. La sorpresa va ser majúscula quan, al cap de ben poca estona de furgar en un munt de pedres, diguem-ne, sospitós, van aparèixer indicis de la capçalera de dos petits absis bessons, contigus, en una situació de la qual jo no tenia constància de cap antecedent.

El poble de Llimiana va acollir amb interès i entusiasme la troballa i, amb una prèvia observació directa d'historiadors i tècnics com Josep Maria Font i Rius, Francesc Gurri, Enric Moreu-Rey, Camil Pallàs, Manuel Riu i Riu i Joan Tous, es va organitzar una acció de desenrunament amb la participació de molts llimianencs i un grup d'excursionistes que va deixar al descobert els murs sencers de la nau d'aquesta capella singular fins a l'inici de la volta i l'estructura perfecta dels dos absis, que es van confirmar com un cas únic.

Posteriorment, la neteja de l'entorn immediat va portar a descobrir fins a set tombes de tipus cista a la part posterior dels absis. Una anàlisi acurada sobre el terreny del doctor Joan-F. Cabestany i Fort va permetre determinar la

presència d'un poblat en aquell entorn que es podria situar en la primera meitat del segle XI. A l'hora de decidir quin havia de ser l'abast definitiu de l'acció, tot i l'interès de la descoberta i al marge de la problemàtica que hauria pogut representar el pressupost d'una hipotètica reconstrucció, tot va aconsellar de tornar a cobrir les tombes i deixar intactes, bé que mínimament consolidades, les ruïnes del temple, amb el regal de la silueta capriciosa dels dos absis. Era una de les solucions possibles, la qual avui permet de fer-se càrrec de l'estat d'unes pedres que, encara que sigui després d'haver passat una pila d'anys soterrades, ara podem contemplar exactament igual com van ser arrencades fa un mil·lenni i en l'estat pur que el pas del temps els ha permès de suportar. Aquesta, encertada o no, és la solució que es va adoptar en aquest cas.

El que és important de destacar, però, és l'acció popular a què va donar lloc, i, en aquest sentit, escau de fer referència a una altra actuació col·lectiva, certament molt diferent i amb resultat oposat, però que també respon plenament a aquesta capacitat que té l'art romànic de sensibilitzar el poble ras i engriscar-lo a sentir-se'l com a seu.

Es tracta de l'operació duta a terme a la canònica de Sant Pere de Ponts. Aquest temple, amb una gran nau, un esvelt cimbori i tres absis en creu, havia anat sofrint un deteriorament progressiu, sobretot a partir de 1839, en què fou incendiat, i en la segona meitat del segle XX presentava un aspecte quasi ruïnós. Un moviment popular, agrupat sota el nom d'Amics de Sant Pere de Ponts, el 1975 va iniciar un procés de recuperació que va donar lloc a una acció ambiciosa que va portar fins a la reconstrucció total d'aquest important monument, cosa que va ser possible al llarg de diverses campanyes i gràcies a la intervenció i al suport directe de les institucions.

En un nivell molt diferent, doncs, la voluntat popular va reeixir en ambdós casos, tot i que fossin enfocats amb propòsits ben diferents. En l'un, es va limitar a l'acció dels veïns i alguns excursionistes que s'hi van afegir, i va consistir simplement a recuperar unes restes oblidades; i, en l'altre, més ambiciós i de major volada, a refer parts molt importants d'un gran edifici i deixar-lo tal com suposadament era als moments de màxima esplendor.

Es tracta, doncs, de dues accions igualment encomiables, però amb un plantejament i un resultat distints. Un resultat que, d'altra banda, és a la base constant de la disjuntiva que es presenta quan es projecta, en qualsevol àmbit, una actuació sobre un monument arquitectònic determinat. Un aspecte sobre el qual Amics de l'Art Romànic ha centrat sovint l'atenció en debats i publicacions i, amb opinions ponderades, ha ajudat a orientar la solució que havia de ser més escaient en cada cas.

Cal reconèixer que, en moltes ocasions, en aquest tema es fa difícil de prendre una posició fixa. Jo he de confessar que, d'antuvi, m'inclinaria per preser-

var al màxim les restes que ens n'arriben i pensar-s'hi molt abans de refer parts que difícilment podran arribar a adquirir mai el to i l'autenticitat originals, però també considero que en algun cas, quan es té prou base per a creure que la reconstrucció pot ser duta a terme amb una màxima fidelitat, sigui admissible, i fins i tot aconsellable, restituir una presència que permeti acostar-nos a tot l'impacte del seu aspecte inicial.

Les nombrosíssimes accions que s'han dut a terme en aquest darrer quart de segle —hem de dir que, sense excepcions, per a goig de tothom— fan que sigui difícil d'establir una valoració objectiva dels resultats per mitjà d'exemples concrets, però així i tot voldria fer una breu reflexió sobre un cas que va tenir ressò públic i va ser motiu d'una certa polèmica i objecte d'una solució que es pot considerar, com a mínim, discutible. Em refereixo als monuments afectats per l'embassament de Rialb.

L'atenció es va centrar, bàsicament, en l'ermita de Santa Eulàlia de Pomançons i en el dolmen de Solsderiu, que havien de quedar totalment submergits. La pressió popular va fer que se n'aconegués el trasllat a una zona fora del nivell de la immersió i el resultat ha estat, per mi, d'una hibridesa palpable. El dolmen, en el nou emplaçament, no té cap connotació que ens transporti ambientalment a tres mil anys enrere, i l'ermita, ara gairebé a tocar, ha quedat com un simulacre despersonalitzat d'allò que ja, originàriament, no tenia cap element arquitectònic que li conferís uns valors o una singularitat que en fessin molt imprescindible la preservació, però a la qual la integració al paisatge i la pàtina del temps donaven un encant.

Si ens parem a repassar les experiències de trasllats d'aquest tipus esdevingudes amb anterioritat, comprovem, però, que tampoc no són gaire falagueres. Pensar que el Sant Miquel de Verdors, o de Sarriera, traslladat al bosc de Can Déu a Sabadell ens evoca ni mínimament l'encís de la seva silueta ran del Ter, al mig del bell meandre de Casserres, demana molta imaginació. I, si ha de ser el cas de Santa Maria de la Baells, que, després de desmuntar-la pedra per pedra amb la voluntat de refer-la, al cap de trenta anys encara jau oblidada en un racó del Berguedà, tampoc no es pot dir que hagi tingut un resultat satisfactori. Dintre de tot, el trasllat puntual d'una part de les façanes de l'església de la Concepció de Corroncui al nou poblat del Pla de Corroncui i de la de Sant Just i Sant Pastor de Falç a la de la Mare de Déu del Puig de Tolba encara es pot considerar més justificable perquè n'ha assegurat la conservació sense allunyar-les del lloc d'origen.

Tornant al conjunt de l'operació de Rialb, el que encara és més discutible és la intervenció que per afegitó s'ha efectuat a ben poca distància del nou emplaçament del dolmen i l'ermita. Resulta que l'evocador temple de tres naus dedicat a Sant Gervàs, conegut popularment com a Sant Girvé, no afectat per

la immersió, també va ser inclòs al projecte de «salvament», i el resultat aquí sí que ha estat poc afortunat, si més no perquè era innecessari. A més d'anar molt més enllà de la mínima i discreta consolidació de què si de cas podia haver estat objecte, ha sofert una transformació total del paisatge immediat, amb la pèrdua total del petit misteri que representava descobrir aquelles pedres carregades de vellúria entre un boscatge espontani i intocat. I encara hi ha més. L'ús com a lloc habitat fa una pila d'anys hi havia originat l'aparició d'un bony esfèric al centre de la part exterior de l'absidiola meridional com a conseqüència d'un forn de pa estratègicament col·locat allí, aprofitant la forma que l'afavoria. Amb la restauració n'ha desaparegut qualsevol rastre, i, per la presència singular d'una construcció així i la integració que tot plegat havia adquirit, sembla lícit, si més no, preguntar-se si eliminar-lo no era esborrar un senyal que donava molt de sentit a la història del temple.

Posar-se ara a desgranar detalls com aquest comprenc que no pot ser, perquè es faria inacabable, però un repàs de tot el moviment que es generà a Catalunya entorn del romànic sí que crec que és una bona ocasió de fer-lo. Si més no, perquè ens permet comprovar la satisfacció gratificant que representa per a tots els qui, d'alguna manera, ens esforcem a col·laborar-hi. Des dels qui han dedicat dies i esforços sobre el terreny a tornar les pedres al seu lloc fins als qui des dels despatxos n'han afavorit l'execució facilitant un finançament imprescindible, passant pels qui ens hem esmerçat a trepitjar persistentment el país tot admirant cada un d'aquests monuments venerables i vetllant-hi, conscients que es tractava de fites decisives de la nostra història.

Perquè, encara que sigui corroborant una veritat admesa, avui i aquí crec que cal dir que el romànic és l'art, el veritable art, de Catalunya. I no solament això, sinó que, de fet, en som fills com a poble, perquè els dos segles durant els quals es va gestar i consolidar la nostra identitat es corresponen plenament amb els de la construcció dels més de dos mil temples romànics, i aviat és dit, que havien d'esdevenir la millor mostra de la civilització i la cultura que des de llavors hem pogut oferir al món.

I és per això que crec que podem considerar l'art romànic com un amic, que en el nostre afany constant d'aprofundir en l'arrelament a la terra ens va recordant, a cada pas, quins són els nostres orígens i quin era el tremp dels avantpassats que van concebre la idea de crear un país amb personalitat pròpia. La millor prova d'aquest vincle la trobem en el fet que un bon percentatge té un origen popular, perquè, al costat dels grans mestres que van ser requerits per a sembrar el terreny d'obres de les quals avui ens enorgullem, en moltes, moltíssimes més, hi veiem la mà, la voluntat i l'enginy de mestres d'obres autòctons que s'hi van identificar plenament i van completar, amb una

gran dignitat, el magnífic ventall de temples que van convertir el nostre terror en un gresol d'aquest art en l'àmbit europeu.

No és estrany, doncs, que el romànic sigui el nostre millor company de camí, al marge de tot allò que ens ofereix la naturalesa per si mateixa. I és que hi ha moments que l'oportunitat i la gràcia de poder topar amb les imatges perfectes d'unes fileres de pedres al mig dels elements naturals ens proporciona sensacions sublimes que, això sí, només podem experimentar amb tota la intensitat si ens hi acostem i ens disposem a reveure-hi i a reviure-hi tot el missatge històric que representen.

Permeteu-me que acabi fent volar la imaginació cap als moments que es podrien acomplir en un vol fantàstic que ens permetés copsar la màgia de tots aquests llocs gaudint, successivament, per exemple, de la soledat feréstega de l'ermiteta de Sant Pere de Santa Linya, encastellada sobre l'intricat barranc que s'aboca al pantà de Camarasa; de contemplar el color revellit de les restes de l'església de Santa Maria de Vallsera, harmònicament integrades entre la transparència de l'estany on s'emmirallen i la verdor intensa dels boscos i els prats capcinencs que l'envolten; de retornar a moments esplendorosos de la nostra història observant amb nostàlgia el bell fris en escaquer que encara es conserva de l'església de Sant Pere del castell de Cornudella de Valira, bastió de la nostra frontera ponentina; o d'endinsar-nos en nosaltres mateixos, per retrobar el caliu humà que un segle enrere es generava entre el veïnat de la vella parròquia alturgellenca de Sant Julià dels Garrics, un sortint de missa, a l'ombra de la rastellera perfecta d'arcuacions que l'adornen.

Uns indrets sobre els quals ara plana, malauradament, l'ombra de l'oblit, però que, quan ens hi acostem i els nostres dits ressegueixen els perfils de les pedres, sembla talment que recobrin un alè de vida. Això potser només és en la imaginació, però el que és segur és que aquest contacte ens reforça la voluntat de vetllar pel nostre art amic i assegura per molts i molts anys més el sentit i la vitalitat de la nostra Associació.